

HÂTİME (الخاتمة)

İnsan hayatının iman açısından iyi veya kötü bir şekilde sona ermesi anlamında bir tâbir.

Sözlükte “tamamlamak, bitirmek, sona erdirmek” anlamına gelen *hatm* (hî-tâm) masdarından türemiş bir isim olup “son, sonuç, nihayet” demektir. İslâmî gelenekle yetişen toplumlarda hâtîme hayatın nasıl sonuçlanacağı, son nefeste imanın korunup korunamayacağı şeklinde anlaşılmaktadır. Dünyadan imanla göç etmeye *hüsn-i hâtîme*, imandan yoksun olarak gitmeye de *sû-i hâtîme* denilmiştir. Arapça literatürde birincisi *hâtîmetü'l-hayr*, *hüsnü'l-hâtîme*, ikincisi *sûü'l-hâtîme* biçiminde yer almaktadır (krş. Gazzâlî, IV, 173; Makrîzî, vr. 351^a).

Kur'an-ı Kerim'de hâtîme kelimesi geçmemekle birlikte hâtîmenin ifade ettiği kavram Kur'an'ın muhtevasına uygun düşmektedir. Zira Kur'an'ın önerdiği kurtuluş (fevz) hem dünya hem de âhiret mutluluğunu amaçlamaktadır. Bunu sağlamanın temel ilkesi de iman ve sâlih amelidir. Dünya hayatını bu ilkeye uygun olarak yaşayan bir mükellefin ebedî âlemde de mutlu olacağını, imanı ve amel-i sâlihî konu edinen birçok âyet haber vermektedir. Ancak insan iyiliğe özendiren yetenek, imkân ve vasıtaların yanında kötülüğe sevkeden bazı faktörlerin etkilerine mâruzdur. Bu sebeple yaşantısının ileriki yıllarında olumsuz faktörlerin tesiriyle mânevî hayatı açısından kötü bir mecraza sürüklenebilir. Kur'an-ı Kerim'de, önceleri ilâhî gerçeklere vâkıf bir mümin iken daha sonra nefsânî arzularına ve şeytana uymak suretiyle kötüler arasına karışıp cezalandırılan kişilerden bahsedildiği gibi (bk. el-A'râf 7/175-176; el-Kasas 28/76-82; ayrıca bk. BEL'AM b. BÂ'ÜRÂ; KÂRÛN), peygamberler aracılığıyla tebliğ edilen hak dini benimsedikten sonra bundan ayrılan toplumların varlığı da haber verilir (meselâ bk. el-Bakara 2/213; Yûnus 10/19; Fâtır 35/42). Ayrıca Hz. Yûsuf'un ve Hz. Mûsâ'ya iman eden sihirbazların Allah'tan mümin olarak ölmelelerini talep ettikleri ifade edilmekte (el-A'râf 7/126; Yûsuf 12/101), müminlere de iyilerle beraber ölmeyi Allah'tan istemeleri öğütlenmektedir (Âl-i İmrân 3/193). Her namazda okunan Fâtîha sûresinin 6. âyeti müfessir Taberî'nin tercihine göre (Câmi'u'l-beyân, I, 55-57), “Bize doğru yolda sebat ver, ömrümüzün geri kalan

kısımında da bizi o yoldan ayırma” şeklinde anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber'in Fâtîha'sız namaz olamayacağını belirtirken (Müsned, II, 241, 278; İbn Mâce, “İkâme”, I, 1; Tirmizî, “Mevâkitü's-şalât”, 116) amaçlarından biri de her rek'atta okunan bu sûrenin, dünya ve âhiret mutluluğuna erdirecek hak yoldan ayrılmama şuurunu sürekli tazelenmesini sağlamaktır. Ayrıca Âl-i İmrân sûresinde (3/8) yer alan, “Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriktip haktan çevirme” meâlindeki âyet de bu konuyla ilgilidir. Nitekim Taberî, âyetin tefsiri münasebetiyle Resûl-i Ekrem'in şu duayı sık sık tekrar ettiğini kaydetmektedir: “Ey kalpleri halden hale çeviren Allah! Benim gönlümü dinin üzere sâbit kıl” (Câmi'u'l-beyân, III, 125-126; krş. Müsned, IV, 182, 418; İbn Mâce, “Du'â”, 2; Tirmizî, “Kâder”, 7).

Hz. Peygamber'in namazlardan sonra okuduğu rivayet edilen dualardan biri şöyledir: “Allahım! Senden niyazım şudur ki ömrümün en hayırlısı son demleri, amelimin en hayırlısı bitimi, günlerimin en hayırlısı da sana kavuştuğum gün olsun” (Nevevî, s. 69; Heysemî, X, 110). İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, “Rabbim! Bütün işlerde âkîbetimizi hayırlı kıl, bizi dünya mahcubiyetinden ve âhiret azabından koru” şeklindeki bir duayı Resûlullah'a nisbet etmiş ve bunun hâtîmetü'l-hayr ile ilgili olarak nakledilen dua olduğunu söylemiştir (Keşfü'l-hafâ', I, 180). Benzer dua ve niyazların ashaptan itibaren birçok müslüman tarafından yapıldığı şüphesizdir (bazı örnekleri için bk. Makrîzî, vr. 354^{a-b}).

Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere bütün İslâmî kaynaklarda, dünya ve âhiret mutluluğu anlamındaki kurtuluş samimi imana ve elden geldikçe iyi davranışa bağlanmaktadır. Ancak insanın başlangıçta iyi yolda bulunurken daha sonra kötülüğe yönelmesi ve bu haliyle ebediyet âlemine intikal etmesi mümkündür. Bunun için kişinin ümitle korku arasında olması, yani Allah'ın engin rahmetine gönül bağlamakla beraber kendini güvencede görüp fazilet kazanma ve kernalini arttırma yolunda zaaf göstermemesi gerekir. Kötü sonuçtan korkma bu mânada anlaşılmalıdır. Bu sebeple, irşad faaliyetlerinde sakındırma (inzâr) yöntemini kullanmayı tercih eden kişilerin müminin son nefesindeki durumunu fazlasıyla tehlikeli göstermeleri naslar çerçevesindeki İslâmî telakki, Allah'ın adalet ve lutufla muamele edişi prensibiyle bağdaşmadığı gibi insan psikolojisine de ters düşmek-

tedir. Kurtuluş dindarlığa, dindarlık da samimi inanç ve dürüstlüğe bağlı olduğuna göre kurtuluş için önemli olan kişinin hayati boyunca mümin ve dürüst kalmasıdır. Son nefeste, ömür boyu izlenen yolun dışında lehte veya aleyhte beklenmedik gelişmelerin olması ve meselâ söylendiği üzere şeytanın hile ve kurnazlığıyla imanın elden gitmesi düşünülemez. Dindarlık bir hayat tarzıdır ve insanlar yaşadıkları hayata göre son nefeslerini verirler (ayrıca bk. İSTİSNA; MUVAFÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, “hîtm” md.; Tâcü'l-'arûs, “hîtm” md.; Müsned, I, 120, 223, 257; II, 241, 278; IV, 182, 418; İbn Mâce, “İkâme”, 11, “Du'â”, 2; Tirmizî, “Mevâkitü's-şalât”, 116, “Kâder”, 7; Taberî, Câmi'u'l-beyân, I, 55-57; III, 125-126; Gazzâlî, İhyâ', IV, 7-9, 173-180; Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb, IX, 146; XVIII, 216-222; Nevevî, el-Ezkâr, Kahire 1375/1956, s. 69; İbn Kesir, Tefsîrû'l-Kur'ân, IV, 337; Heysemî, Mecma'u'z-zevâ'id, X, 110; Makrîzî, Huşûlü'l-in'âm ve'l-meyr bi-sü'ali hâtîmeti'l-hayr, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4937, vr. 348^b-354^b; Ali el-Kârî, el-Mukaddimetü's-sâlime fi hafv'l-hâtîme (nşr. Hasan Selmân), Amman 1409/1989, tür.yer.; Aclûnî, Keşfü'l-hafâ', I, 180; Âlûsî, Rûhu'l-me'âni, IV, 165; XIII, 63; Ahmed Rızâ, Mu'cemü'l-metni'l-luğa, Beyrut 1377/1958, II, 226-227.

MUHAMMED ARUÇI

HÂTİMETÜ'L-EŞ'ÂR (خاتمة الأشعار)

Fatîn Efendi'nin
(ö. 1866)

Sâlim tezkiresine zeyil olarak kaleme aldığı şuarâ tezkiresi
(bk. FATİN EFENDİ).

HÂTİMÎ (الحاتمي)

Ebû Âlî Muhammed
b. Hasen (Hüseyn) b. Muzaffer
el-Bağdâdî el-Hâtimî
(ö. 388/998)

Dil âlimi, edebiyat tenkitçisi
ve kâtip.

310 (922) yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hâtimî nisbesinin dedesi Hâtim'den geldiği (İbn Hallikân, IV, 367), babasının da şair olduğu kaydedilmektedir. Gulâmu Sa'leb olarak tanınan Ebû Ömer ez-Zâhid'in talebesi olmuş, İbn Düreyd'e yetişerek derslerine katılmış (Yâkût, XVIII, 154), on dokuz yaşında iken Hamdânî Hükümdarı Seyfûddevl'e'nin himayesine girmiş ve bu sayede Ebû Ali el-Fârisî, İbn